

IMPLEMENTACJA KONCEPCJI PŁCI SPOŁECZNO-KULTUROWEJ WE WSPÓŁCZESNYCH BADANIACH SPOŁECZNYCH. WPROWADZENIE

Współczesne podejście do płci ujmuje tę kategorię w wielowymiarowym kontekście, w którym wyróżnia się jej aspekt biologiczny, społeczny i psychologiczny. Płeć społeczno-kulturowa definiowana jest jako wtórny wobec płci biologicznej system, w którym kształtowane są kobiecość i męskość i obejmuje społeczne oraz kulturowe aspekty funkcjonowania kobiet i mężczyzn. W myśl tego rozróżnienia, męskość i kobiecość to kulturowe kompleksy cech, uwzględniające wartości uznawane w danym społeczeństwie, a zatem zmieniające się wraz z kontekstem społecznym, kulturowym i historycznym (Titkow 2004, s. 46). Płeć rozważana jest więc jako zmienna indywidualna, dotycząca podobieństw i różnic między kobietami i mężczyznami, a także jako kategoria społeczna. W tym drugim znaczeniu postrzegana jest jako konstrukt społeczny – efekt aktywnych działań jednostki w różnych sytuacjach, określonych kontekstem płci (zob.: Mandal 2003). Zakłada się przy tym, że społeczny kształt płci nie jest stały, a zakresy kobiecości i męskości każdorazowo są rezultatem społecznie akceptowanej wiedzy dotyczącej tego, co znaczy być kobietą i mężczyzną. W tym rozumieniu, to, co funkcjonuje jako „męskie” albo „kobiece” jest wytworem dominujących poglądów społecznych na temat ról związanych z płcią, cech, sposobów zachowania przypisywanych płci (por.: West, Zimmerman 2002).

Kategoria płci społeczno-kulturowej stwarza możliwość rozpoznania nie tylko sytuacji kobiet i mężczyzn, ale całości życia społecznego. Wydaje się, że opis rzeczywistości społecznej bez uwzględnienia perspektywy płci społeczno-kulturowej może być niepełny (Titkow 2011, s. 37). Uwzględnianie tej kategorii w badaniach nad współczesnymi społeczeństwami kieruje uwagę na zmienność w czasie i przestrzeni pojęcia „kobiecość” i „męskość”, wzorów roli mężczyzny i kobiety, treści tych ról oraz oczekiwań społecznych kierowanych pod ich adresem. Stanowi jedną z form pogłębiania i rozszerzania wiedzy na temat tego, co do tej pory i w jaki sposób ustalono na temat znaczenia płci dla funkcjonowania społecznego kobiet i mężczyzn (Szacka 2011, s. 20).

Obecnie kategoria płci społeczno-kulturowej weszła na stałe do kanonu

narzędzi analitycznych w naukach humanistycznych i społecznych, przyczyniając się do powstania wielu paradygmatów, które wykraczają poza strukturalno-funkcjonalny opis porządku społecznego. We współczesnych naukach społecznych stosowana jest jako perspektywa teoretyczna i jako źródło instrumentarium analitycznego. Ujmowana przez badaczy procesualnie – jako zmieniająca się w czasie i kontekstowo zależna – stosowana jest jako narzędzie analiz społeczeństwa w perspektywie jego ciągłości i zmiany. Stała się zatem jedną z kategorii poznawczych, mających swoje zastosowanie w badaniu zmieniającego się świata społecznego pokazując, jak płęć powiązana jest z kulturą, ekonomią i polityką (Slany, Struzik, Wojnicka 2011, s. 9). Zastosowanie koncepcji płci społeczno-kulturowej w badaniach polega na wykorzystywaniu posiadanej wiedzy o funkcjonowaniu w społeczeństwie mechanizmu utożsamiania płci biologicznej z płcią kulturową zarówno do konceptualizacji badań własnych, analizy i interpretacji uzyskanych wyników, jak i do analizy rezultatów cudzych badań (Malinowska 2011, s. 5). Daje więc sposobność bardziej wnikliwego uchwycenia zmian współczesnych społeczeństw, umożliwiając tym samym poszerzenie socjologicznej perspektywy badawczej. Koncepcja ta może być źródłem nowych specyficznych metod badawczych, służących do analizy roli skryptów kulturowych, określających miejsce kobiety i mężczyzny, a także do analizy zjawisk społeczno-politycznych i ich przemian (Titkow 2011, s. 40). Takie podejście wydaje się otwierać przed badaczami nowe możliwości interpretacji i opisu przemian zachodzących we współczesnych społeczeństwach.

Celem niniejszej publikacji jest zaprezentowanie kategorii płci społeczno-kulturowej z perspektywy metodologii badań i pokazanie, jakie możliwości analityczne w projektach badań społecznych daje przyjęcie jako punktu odniesienia tej właśnie kategorii. Zamierzeniem redaktorek tomu jest prezentacja dorobku naukowego badaczy, którzy projektują badania w perspektywie koncepcji płci społeczno-kulturowej i czynią kategorię kobiecości i męskości główną osią analiz i interpretacji. Zamyśl taki podyktowany był chęcią pokazania różnorodności sposobów „bycia w świecie” współczesnych kobiet i mężczyzn w kontekście podobieństw, jak i różnic między kategoriami płci i wewnątrz nich. Idei powstania tomu towarzyszyło również przekonanie, że prezentowanie wyników badań naukowych pokazujących, jak zmieniające się warunki funkcjonowania we współczesnych społeczeństwach wpływają na zmiany pełnienia ról społecznych kobiet i mężczyzn oraz modyfikują dotychczasowe sposoby ich realizowania, jest nie tylko interesujące poznawczo, ale i konieczne. Analizy procesów społecznych i ich konsekwencji (zarówno w wymiarze globalnym, jak i jednostkowym), uwzględniające kategorię płci społeczno-kulturowej dają badaczom możliwość osadze-

nia rozważań w teoretycznych koncepcjach wychodzących poza klasyczne (jednowymiarowe, biologiczne) rozumienie płci. Tym samym zwiększają się zasoby wiedzy dotyczącej funkcjonowania kobiet i mężczyzn we współczesnym świecie, w którym coraz trudniej jednoznacznie zdefiniować to, co „kobiece” i „męskie”. Coraz bogatsza wiedza na ten temat sprzyja nie tylko coraz lepszemu rozumieniu zmian, będąc ważnym czynnikiem ich akceptacji, ale dopomaga w otwarciu się społeczeństwa polskiego na nowe tendencje i możliwości. Analizy prowadzone pod kątem płci pozwalają bowiem nie tylko zidentyfikować i zrozumieć role pełnione w społeczeństwie przez kobiety i mężczyzn, w tym podział ról wynikający z tzw. społecznego kontraktu płci. Możliwe staje się także określenie praktycznych i strategicznych potrzeb każdej z płci i dostosowanie działań czy decyzji do faktycznie zdiagnozowanych potrzeb kobiet i mężczyzn, jeśli chodzi o cele działań, jak i sposób ich realizacji.

Przedkładany tom ma charakter interdyscyplinarny. Autorami publikowanych w nim artykułów są naukowcy reprezentujący różne dyscypliny z zakresu nauk społecznych: psychologii, socjologii, antropologii, pedagogiki, politologii i nauk medycznych. Zamieszczone w tomie prace stanowią przegląd dorobku polskich badaczy tej problematyki, prowadzących badania w różnych ośrodkach akademickich. W tomie zebrano artykuły ukazujące aktualne podejścia metodologiczne i trendy w kierunkach naukowych poszukiwań badaczy afiliujących trzynastu uczelni wyższych i ośrodków badawczych. Prezentowane są artykuły doświadczonych badaczy, od wielu lat prowadzących badania w zakresie proponowanej tematyki, jak i badaczy, którzy są na początku kariery naukowej i tę perspektywę przyjmują w swoich badaniach niejako w sposób naturalny.

Tom składa się z trzech części. Część pierwszą, zatytułowaną *Kobiecość i męskość jako kategorie analityczne* stanowią artykuły, w których wyeksponowano aspekt metodologiczny w badaniach nad płcią społeczno-kulturową. Autorzy tych tekstów posługują się kategorią kobiecości i męskości jako podstawową kategorią analityczną zarówno w zakresie analiz teoretycznych, jak i interpretacji wyników badań empirycznych. Drugą część tomu, *Badania nad różnicami i podobieństwami między kategoriami płci* zawiera teksty wpisujące się w proces konstruowania społecznej wiedzy na temat kobiecości i męskości, oparty na wynikach badań dotyczących różnic i podobieństw między kobietami i mężczyznami w różnych obszarach życia społecznego – życia prywatnego i zawodowego, a także aktywności obywatelskiej, funkcjonowania na rynku pracy i jakości życia. Na trzecią część, *Badania nad różnorodnością w ramach kategorii płci*, składają się artykuły wnoszące wiedzę na temat doświadczeń kobiet i mężczyzn. Zamykające tom teksty ogniskują

się na zróżnicowaniach w ramach kategorii płci i wskazują, jakie czynniki do nich prowadzą.

Wybrane do publikacji teksty pokazują, że kategoria płci społeczno-kulturowej znajduje zastosowanie w interpretacji wielu zjawisk, które pojawiły się w życiu społecznym Polaków wraz z przemianami kulturowymi i gospodarczymi, czyli stosunkowo niedawno. Wśród prac podejmujących analizy współczesnych zjawisk wymienić należy te odnoszące się do konsekwencji zmian ekonomicznych: wzrostu niepewności pracy i wpływu zmieniającego się rynku pracy na przebieg i charakter biografii zawodowych (Marta Warat, Ewa Krzaklewska, *Czy prekariat ma płęć? Sytuacja kobiet i mężczyzn na rynku pracy w Polsce*), zjawiska masowych migracji ekonomicznych i jego wpływu na kondycję i funkcjonowanie współczesnych rodzin (Agnieszka Pawlak, *Płęć emigracji. Kobięce i męskie style emigrowania*) i problemów pojawiających się wraz z mobilnym charakterem pracy członków rodziny (Anita Famuła-Jurczak, *Same ale nie samotne – wzory ról przyjmowanych przez żony żołnierzy zawodowych*).

Ważnym problemem skupiającym uwagę autorów są zagadnienia wpisujące się w przemiany struktury demograficznej Polaków związane z procesami starzenia się społeczeństwa polskiego i pojawiających się w związku z nimi nowych jakości w życiu osób starszych (Beata Trzop, *W poszukiwaniu dojrzałej tożsamości: kim są kobiety i mężczyźni 50+ we współczesnym społeczeństwie polskim*; Małgorzata H. Herudzińska, *Postrzeganie starości przez kobiety i mężczyzn w wieku 75 plus*) oraz problematyką postrzegania osób starszych (Dorota Niewiedział, Magdalena Steciąg, *Stara kobięta – wizerunki językowe i psychologiczne (rekonesans badawczy)*). W tym obszarze mieści się również kwestia społecznych konsekwencji utrudnionej prokreacji podjęta przez Katarzynę Walentynowicz-Morył (*Utrata ciąży jako wyzwanie dla kobiecości – analiza doświadczeń kobiet znajdujących się w sytuacji utrudnionej prokreacji*).

W polu zainteresowań autorów tekstów zamieszczonych w tym tomie znalazła się również problematyka wpływu nowoczesnych technologii na procesy socjalizacji i uczenia się w środowisku wzbogaconym technologicznie (Lucyna Kopcięwicz, „*Dorastanie bezprzewodowe*”. *Technologie mobilne i gender w rodzinnym i wczesnoszkolnym polu socjalizacyjnym*).

Podjęte zostało także zagadnienie rodzaju i charakteru aktywności politycznej i zaangażowania obywatelskiego Polaków z uwzględnieniem kategorii płci. Taką właściwość mają teksty autorstwa Barbary Post (*Płęć kulturowa i polskie elity administracyjne*) i Anny Radiukiewicz (*Kobięty działaczki – ograniczenia i realizacje roli*).

Z teoretyczno-metodologicznego punktu widzenia za nowatorskie pod

pewnymi względami można uznać artykuły autorów stosujących w swoich pracach nowe koncepcje teoretyczne i/lub metodologiczne. Taki walor ma artykuł Krystyny Dzwonkowskiej-Goduli (*Podejście genderowe w analizie kapitału społecznego*), napisany w perspektywie koncepcji kapitału społecznego (*gendering social capital*) P. Norris i R. Ingleharta oraz tekst Anny M. Kłonkowskiej i Agnieszki Maj („*Genderowe kilogramy*”. *Płeć jako kategoria analityczna w badaniach postrzegania (nie)normatywności sylwetek osób o różnym indeksie masy ciała*), oparty na koncepcji normatywności w ujęciu Sandera L. Gilmana.

W kontekście nowości w aspekcie metodologii badań na uwagę zasługuje tekst autorstwa Agnieszki Lipińskiej-Grobelny (*Męskość, kobiecość, androgynia a relacje między życiem osobistym i zawodowym*), w którym autorka prezentuje wyniki kompleksowych badań z zastosowaniem różnorodnych standaryzowanych narzędzi badawczych, w tym także swojego autorstwa, a także tekst Emilii Paprzyckiej, Edyty Mianowskiej i Zbigniewa Izdebskiego (*Kobiecość i męskość Polaków. Społeczno-kulturowy wymiar płci jako kategoria analityczna*), którego autorzy zastosowali narzędzie do badań psychologicznych autorstwa S. L. Bem w wersji standaryzowanej do polskich warunków w badaniach reprezentatywnej grupy Polaków. Nowe spojrzenie na analizę znaczenia płci przynosi także tekst Łukasza Albańskiego (*Torebka: płeć i codzienność*), w którym autor rekonstruuje społeczne konteksty funkcjonowania torebki jako atrybutu kobiecości.

Tom zawiera również teksty prezentujące nowe dane i interpretacje, dotyczące zjawisk już wcześniej badanych, ale analizowanych z innych perspektyw lub w innym zakresie, by wskazać tu tekst Elżbiety Lipowicz (*Kobiety i mężczyźni jako uczestnicy rozwodowych mediacji rodzicielskich*), artykuł autorstwa Alicji Kuczyńskiej (*Płeć psychologiczna a zachowania asertywne w bliskich związkach*) czy opracowanie Marty Biercy (*Własny ojciec – autorytet czy anty-wzór? O rodzicielskich wzorcach wśród młodych ojców*). Z kolei nowe spojrzenie na partnerstwo w rodzinie i małżeństwie, uwzględniające perspektywę płci proponuje w swoim tekście Joanna Ostrouch-Kamińska (*Płeć jako filtr interpretacyjny w badaniach nad relacjami rodzinnymi. Trzy przykłady konstruowania metodologicznych założeń projektów*). W tym nurcie lokują się również rozważania Krzysztofa Arcimowicza (*Męskocentryczny charakter współczesnej kultury polskiej w perspektywie koncepcji Geerta Hofstede’a. Wybrane aspekty problematyki*), dotyczące tezy o patriarchalnym charakterze polskiej kultury oraz Moniki Frąckowiak-Sochańskiej (*Psychoterapeuci o klientkach i klientach – płeć społeczno-kulturowa jako kategoria analizy wzorów funkcjonowania kobiet i mężczyzn w procesie psychoterapii*), która podejmuje problem funkcjonowania schematów płci społeczno-

kulturowej w dyskursach odwołujących się do różnych paradygmatów psychologicznych.

Swoistą nowość w kontekście poznawczym zaproponował w swoim artykule Wojciech Połec (*Płeć kulturowa a płeć szamana. Przypadek kultury buriackiej*), w którym przedmiotem naukowej refleksji uczynił powiązania między płcią szamana czy też szamanki a koncepcjami płci kulturowej, implikowanymi wewnątrz kulturowymi uwarunkowaniami ich pozycji.

Przygotowane do publikacji w *Roczniku Lubuskim* artykuły pokazują potencjał, jaki niesie w opisie współczesnych zjawisk społecznych podejście odwołujące się do kategorii płci społeczno-kulturowej. Widoczny jest on zarówno w opisie teoretycznym współczesnych fenomenów społecznych, jak i w warstwie metodologicznej, uwzględniającej w analizach wyników badań nową zmienną społeczno-demograficzną. Podkreślić przy tym należy, że posługiwanie się kategorią płci nie jest ograniczone problematyką badawczą. Wielość tematów i problemów badawczych, wokół których autorzy lokują swoje rozważania pokazuje uniwersalność takiego podejścia, a różnorodność podejmowanych zagadnień odzwierciedla interdyscyplinarny charakter tomu i jednocześnie eksponuje szerokie spektrum problemów, w opisie których użyteczne jest pojęcie płci społeczno-kulturowej.

Redaktorki tomu
Emilia Paprzycka
Edyta Mianowska